

Csizmadia Ervin

Konzervativizmus vagy valami más?

A magyar jobboldal képletei régen és ma*

Bevezetés

Sokak számára meglepő, hogy Magyarországon nincs komolyan vehető konzervatív gondolkodás, s még kevésbé egy konzervatív eszmeiséget képviselő párt. Hogy miért nincs, erre a kérdésre olykor túlságosan is kényelmes válaszok születnek: *azért* nincs konzervatív párt, *mert* a mai jobboldal vezető pártja és annak vezetője elutasítja a konzervativizmust, és egy másfajta jobboldaliságot preferál. E gondolkodásmódból egyenesen következik: mindaddig, amíg ez a párt, ezzel a vezetővel hatalmon marad, változás nem is képzelhető el.

A hazai konzervativizmus kérdésköre azonban sokkal szerteágazóbb jelenség annál, semmint hogy az okokat pusztán az aktuálpolitika dimenzióiban ragadhatnánk meg. Az aktuálpolitikai megközelítésekkel szemben kiindulópontként máris rögzítenünk kell: Magyarországon a szorosabban vett¹ konzervatív gondolkodás és az arra ráépülő pártpolitika – minden látszattal ellentétben – a modern magyar pártpolitika (tehát a reformkor) kezdete óta gyengének és terheltnek mondható. Azzal együtt mondhatjuk ezt, hogy a konzervatív eszmekörnek nagyon erős volt a beköszönése az 1848-as forradalmat megelőző években. A Konzervatív Párt 1846-os zászlóbontása ugyanakkor olyan népszerűtlenné tette a hazai konzervatívokat, hogy azt a későbbiekben sem tudták kiheverni. Az 1867-es kiegyezés utáni politikatörténeti tradíciót vizsgálva is azt látjuk: a szerveződő pártok (Apponyi szerint) „gondosan” kerülik önmaguk konzervatívkénti identifikálását, s még inkább a konzervatív szónak a párt nevébe való beillesztését.² Ez persze így csak a múlt körébe tartozó történeti szakkérdés lenne, csak hogy az 1990–2012 közötti 22 évben mintha visszatérne a történelem, s a magyar politikai arénában ismételen nincs konzervatív párt.³ A téma van annyira jelentős, hogy alapos vizsgálat alá vegyük, méghozzá egy átfogóbb történelmi szemléleti keretben. A politikatudományban – legalábbis Magyarországon – ritkán fordulnak a történelemhez. Az írásaimat ismerő olvasók azonban tudják, hogy hosszú ideje következetesen igyekszem bizonyítani: a mai magyar politika jelenségei nem érthetőek meg önmagukból, csupán az elmúlt 22 év kontextusában. Szükségünk van tehát egy tágabb nézőpontra. (bővebben: Csizmadia, 2009a.)

De mindenekelőtt három irányadó hipotézist fogalmazunk meg:

1. hipotézis: Magyarországon – Európával szinkronban – korán megjelenik az angol-szász típusú konzervatív gondolkodás és pártpolitika, de a sajátos magyar viszonyok miatt ez az áramlat nem válhat a pártpolitikai verseny és parlamenti váltógazdaság integráns részévé.

* A tanulmány az OTKA: A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában 84075. számú kutatása keretében készült.

2. *hipotézis*: A konzervatív eszmekör nem jelent gondolati és politikai statikusságot. Ha a konzervativizmus ideológiailag nem versenyképes a liberalizmussal (mint azt láthatjuk a 19. század második felében), akkor alakot vált, és a közjogi törésvonalon keres népszerűséget magának. A mai magyar konzervativizmusban is erősen dominál a „közjogi” mondanivaló.

3. *hipotézis*: A magyar konzervativizmus 1867 és 1945 között soha nem tudott önálló pólusképző erővé válni, viszont a konzervatív eszmevilág és elmélet annál virulensebb volt. A pártpolitikai tradíció hiánya magyarázatot ad arra, miért oly nehéz manapság ilyen irányzatú pártot létrehozni; a nem magyar alapokon nyugvó konzervatív gondolkodásnak ma is erőteljes lenne az a vonása („nemzetietlensége”), ami miatt története során mindig népszerűtlen volt.

Ezeket a hipotéziseket szeretném igazolni az alábbiakban, de először megadom a kérdés vizsgálatához szükséges szemléleti kereteket, felhasználva ehhez egy a maga korában kiemelkedő és mára méltatlanul elfelejtett politikatudósna, Concha Győzőnek a közjóról, valamint a konzervativizmus és a liberalizmus komplementer jellegéről kialakított elméletét. A második egységben áttekintem a korai hazai pártpolitikai konzervativizmus indulási körülményeit s e körülmények determináló hatását a későbbi pártversenyre, megállapítván, hogy a 19–20. században sokan a terhelt „konzervativizmus” szót igyekeztek elhagyni és kiiktatni, illetve a „nemzetivel” felváltani. A harmadik egységben pedig – részben Concha elméletéhez is visszakanyarodva – megvizsgálom: vajon az 1990 után szerveződő jobboldali irányzatok egy merőben új érvkészletet alkalmazva, avagy – mint gondolni vélem – erősen történeti alapokon és érvekkel írják le saját szerepüket és ideológiájukat.

Szemléleti keretek és előfeltevések

Statikus vagy dinamikus nézőpont?

A konzervativizmus jelenségkörét (mint ahogy más eszmeáramlatokét is) kétféleképpen közelíthetjük meg.

Az első megközelítést *statikusnak* nevezhetjük, s ilyennek tekintjük a legtöbb forgalomban lévő tan- és kézikönyv szemléletmódját, hiszen ezek a konzervativizmus értékstenderdjait veszik számba. Ez a funkció persze igen fontos, hiszen a politika iránt érdeklődő olvasók e tankönyvekből betekintést nyerhetnek egy idealizált (és „időtlen”) konzervatív értékvilágba, és eldönthetik, tudnak-e azonosulni vele, vagy más eszmerendszerek irányába fordulnak. A konzervatív eszmekör ilyen sztenderd hívószavai például: szervesség, hierarchia, tekintély, történelmi folytonosság, forradalomellenesség, természetes egyenlőtlenség, vallás, család, középszint, hagyományelv és így tovább. (Lásd erről: Gyurgyák, 1999; McLellan, 1995; Hoover, 1993; Knight, 2006.; Freedon, 2006.) Ebben a megközelítésben inkább az ideológia állandó elemeinek kidomborítása dominál, ám ez a közelítés viszonylag érzéketlen a konzervatív eszmerendszer belső változásainak, illetve a többi ideológiával való kölcsönhatásának a bemutatására.

A második megközelítés viszont a folyamatok *dinamikájára* koncentrál, s nem annyira a sztenderd elemek, mint inkább a változások leírása érdeklő. Ezek között is az első helyen az, hogy milyen társadalmi és politikai tényezők jelölik ki egy adott eszmerendszer

hatóképességének határait. Esetünkben az igazán izgalmas kérdés tehát nem az, hogy a konzervatív ideológiának mi az az öt-hat konstans összetevője, amely a mai napig összeköti az önmagukat konzervatívnak vallókat, sokkal inkább az, hogy egy Európában mértékadó eszmekörnek Magyarországon miért olyan korlátozott a hatóképessége. Nagyon leegyszerűsítve: mi okozza, hogy Nagy-Britanniában a konzervativizmus már a 18. században is befolyásos szellemi, majd pedig pártpolitikai áramlat, míg Magyarországon a konzervatív eszmekör és a nevében fellépő párt megalakulásától kezdve csekély népszerűséggel bír, és mindez később sem változik?

A történelmi kutatás e témában azért is elengedhetetlen, mert amennyiben sikerül perdöntő történelmi érvekre találnunk, akkor cáfolhatóvá válik az a már idézett megállapítás, miszerint a mai Magyarországon Orbán Viktor és a Fidesz „aknamunkája” miatt nincs lehetőség egy mérvadó konzervatív párt működésére. Ezzel szemben plauzibilisebb az a magyarázat, miszerint a konzervatív eszmekör és pártpolitikai sikeresség 1990 utáni hiányának oka döntően történelmi okokkal magyarázható (ami nem azt jelenti, hogy ne történhetnének kísérletek egy konzervatív párt létrehozatalára).

Concha Győző, avagy a konzervatív és a liberális elv találkozása a közjóban

A statikus és a dinamikus konzervativizmus-értelmezés közötti vitában e dolgozat írója természetesen a dinamikus szemléletmódhoz áll közelebb. Mielőtt azonban a magam nézőpontját felvázolnám, hadd hívjam fel a figyelmet a 19. század vége, 20. század eleje híres politikatudósának, Concha Győzőnek egy munkájára (Concha, 1935: 520–572)⁵, amelyben a szerző – Szekfű Gyula *Három nemzetek* című könyvét recenzálva – nagyon érdekes elméletet fejt ki nem pusztán a konzervativizmusról, hanem a konzervatív és liberális elv egymáshoz való viszonyáról, egymást kiegészítő, ún. „komplementer” jellegéről. Concha azzal kezdi elemzését, hogy rögzíti, s el is utasítja a már az ő korában is statikusnak számító megközelítések sarokpontjait: a konzervatív csupán a meglévő fenntartására, a liberális viszont annak megváltoztatására koncentrál. Ezt a szembeállítást egyszerűen „képtelenségnek” nyilvánítja, melyre „az emberi társadalmak itt-ott ideig-óráig vetemedhetnek, de melyek tartósan nem elégitik ki az emberi szükségleteket” (Concha, 520).

Azzal, hogy a konzervativizmust és a liberalizmust néhány statikus szlogennel jellemezve erősen elkülönítjük egymástól, nem csak az a baj, hogy a két ideológiát lényegében külön pályára helyezzük, s nem látjuk, miképpen vonatkoznának egymásra, hanem az is, hogy nem érzékeljük: együttesen milyen funkciói vannak az egész politikai arénának s magának a társadalomnak a formálásában. Concha természetesen korának szülötteként és a korabeli uralkodó eszmék interpretátoraként foglal állást e témában, s ezért túlmisztifikálja a politikai elvek társadalom-integratív funkcióját. Jóval kisebb jelentőséget tulajdonít ugyanakkor a tényleges pártversenynek. Az ő modelljében a pártok majdhogynem közös társadalom-integráló elvek szolgálói, ami azért a valóságban nagyon ritkán van így. Abban persze igaza van, hogy a közjó vagy a közérdek nem magától jön létre, s abban szerepe lehet az egymással rivalizáló politikai elveknek is, az elmélet azonban messze nem kielégítő módon tárgyalja a magyar pártfejlődést és egyáltalán nem tér ki arra, hogyan „viselkedik” a konzervatív és a liberális ideológia, amikor nem társadalomintegráló elvként, hanem a primer pártverseny elsődleges támasztékként jelenik meg.

De ha az elméletnek ettől a hiányosságától eltekintünk, mégis csak érdekes belátásokra jutunk arról, hogy – ideális esetben – a politikai elvek „méltányos” működtetése hogyan biztosíthat valamiféle társadalmi konszenzust. Concha szerint ez a „csodaszor” a politikai elvek egymástól való kölcsönös függősége, vagy másképpen az, hogy az egyik elv „fölteljesíti a másiknak viszonylagos érvényesülését”. Mindez nem azt jelenti, hogy a konzervativizmusnak és a liberalizmusnak ne volna jól elkülöníthető magja. Concha tömören így határozza meg a konzervativizmust: „*A konzervatív elv összetartja az egyéneket, hogy megférjenek, együttműködjenek osztatlan, különös nemzeti szellemben*”. A liberális elvről pedig ezt olvashatjuk nála: „*A liberális az igaz, szép és jó egyetlen emberi gondolatának sajátosan árnyalt nemzeti körén belül megadja az egyéneknek az önérzetükhöz, erkölcsi szabadságukhoz és felelősségükhöz nélkülözhetetlen szabad teret*”. (Uo.: 529.) A két elvnek azonban Conchánál nem csak az a szerepe, hogy elkülönülten létezzenek, hanem az is, hogy keressék a „közös jó” (az összetartozás) elérésének módzatait. (Uo.: 530.) Van tehát egy „közös lényegük”, mégpedig a „köz rendjének” fenntartása. Éppen azért van szükség a konzervativizmus és a liberalizmus komplementer jellegének kibontakozására, mert ha nem ez történik, a közjó és a közérdek sérelmet szenved.⁶ Concha elméleti konstrukciójában tehát a két elv közösen gondoskodik a közjó és a közérdek biztosításáról, arról, hogy se a konzervatív nemzetelv, se a liberális egyénelv ne válják kizárólagossá. Ha ugyanis például a konzervativizmusból kiveszik a liberalizmus kiegyensúlyozó szelleme, könnyen válhat maradvány, mozdulatlan vagy reakcióssá; míg a konzervativizmus mérséklő szerepéről lemondó liberalizmust a radikálissá és rombolóvá válás fenyegeti. (Concha, 531.) De a két elv között létező „viszonylagos jogosultságok megtagadása” nem csak a két ideológia önmagában vett deformálódásához, hanem az egész társadalmi együttélés megzavarodásához is vezethet, amit csak akkor lehet megakadályozni, ha stabilan működnek a két elv „összetartó kapcsolatai”. Úgy mint a./ az „állami intézmények” (amelyeket személyek irányítanak, s a személyek által „az intézmények életet nyerne”; és mint b./ az ún. „társadalmi hatalmak” (vallás, egyházak, tudomány, sőt az irodalom).

Concha nem hagy kétséget a felől, hogy az egyén és az állam összekapcsolódásában a két elv közül a konzervatív elvet tartja meghatározónak. De azt is világossá teszi: a konzervatív elv csak addig tölt be pozitív szerepet, amíg az állami és a társadalmi hatalmak az egyének javára dolgoznak. Amint nem ezt teszik, bekövetkezik a romlás, s a konzervatív elv nem tarthat többé igényt a vezető szerepre (Uo.: 530.)

A régi konzervativizmustól a nemzetelvű továbbfejlesztésig

Fontos látnunk: Concha egy sajátosan magyar „konszenzus-elméletet” dolgoz ki, amelynek funkciója, hogy stabil ideológiai háttérrel biztosítson a kormányzásnak. Ha tetszik: a sajátos magyar fél-parlamentarizmus elméleti továbbgondolásaként az itt a fő kérdés, hogy mi a konszenzus „terjedelme” s hol vannak a határai.

Angolszász politikaelméleten és alkotmányjogon iskolázott szerzőként⁷ Concha pontosan ismeri a brit és a magyar politikai fejlődés hasonlóságait, valamint különbségeit, s tudja: bár 1867 után Magyarországon is megkísérlték a brit típusú parlamentarizmus adaptálását, ez a parlamentarizmus sok okból (mindenekelőtt az uralkodó sajátosan kiemelkedő státusa miatt) mégsem lesz olyan, mint a meghonosítani kívánt brit minta-

rendszer.⁸ A brit parlamentarizmus ugyanis a konzervatív és a liberális párt (majd a 20. század elejétől a Munkáspárt) versengésére és váltógazdálkodására, s nem utolsósorban az uralkodó folyamatosan csökkenő hatalmára épül. Mivel ott ez a váltógazdálkodás működik, s az uralkodó nem kívánja ellensúlyozni a parlamentet, ezért megvalósulhat a két párt közötti „tisztá” parlamentáris verseny, és semmi szükség arra, hogy a konzervatív és a liberális elv Concha által megfogalmazott konvergenciáját a mindenkori kormánypárton *belül* valósítsák meg.

A magyar parlamenti valóság viszont más, mint az angol, s Concha elmélete ehhez igazodik, ha zárójelbe is teszi, miért nem jöhetett létre Magyarországon egy angol típusú konzervatív-liberális pártpolitikai verseny. Annál inkább érdeklő, mi tartja fenn a rendszert, s erre a kérdésre a Fidesz kapcsán magunk is visszatérünk. Most viszont még nem tartunk itt; célunk most a magyar konzervativizmus korai szakaszának, majd 1867 utáni fejlődésének értelmezése.

A „nemzetietlen” konzervativizmus

Ez a pártfejlődés nyilvánvalóan nem véletlenül öltötte azt az alakot, amit öltött, noha eleve determinálnak sem nevezhetjük. Amikor ugyanis a reformkorban létrejönnek az első valóban pártnak tekinthető parlamenti formációk, még nem lehet tudni, hogy a jövőben az angol típusú váltógazdálkodás vagy a sok európai országban megvalósuló domináns párti kormányzás lesz-e az uralkodó tendencia.⁹

Az közismert, hogy a magyar politikai osztály a reformkorban erősen külföldi, azon belül is amerikai és angol minták hatása alatt állt (Závodszy, 1997), a *társadalmi* és a *pártpolitikai* reformok befogadása azonban két teljesen különböző dolog. Nyugati jellegű társadalmi és gazdasági reformokat követelni nagyjából az 1830-as évektől megszokottak számított¹⁰, de azzal, hogy 1846-ban létrejött a Konzervatív Párt, a belpolitikai konfliktusok új dimenziója nyílt meg. A Konzervatív Párt ugyanis adaptálni kívánja az angol kétpártrendszert, s ebben természetesen maga akar fellépni a kormány parlamenti háttérét adó többségi támogatóként.¹¹ A párt megalakulásakor elfogadott dokumentumokból világosan kiderül, milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak annak a lépésnek, hogy felsorakoznak a kormány mögött. Programjuk 4. pontjában a párt létrehozásának egyik fő indokaként „a szükséges alkotmányos majoritás” megteremtését jelölik meg. A 7. pontban ezt olvashatjuk: „Mindent, mit törvény és alkotmány engednek, a mostani elvünkkel, véleményünkkel azonosult kormányért; semmit a mostani kormány ellen, amíg azt nézeteinkkel, s elveinkkel megegyező utakon menni látjuk”. Az 5. pontban pedig kijelentik: amíg az ellenzék olyan politikát folytat, amelyet, a kormánypártnak kötelessége az ellenzékét folyamatosan leszavazni.¹² Az egész későbbi pártfejlődést meghatározó alappontnál vagyunk. Elvben lehetőség volna – mint a konzervatívok szeretnék – egy angol típusú kétpártrendszer kialakítására, de csak elvben, mert a rivális felek magatartása ennek ellentmond. A kétpárti váltógazdálkodáshoz a másikkal kapcsolatos minimális jóhiszeműség szükséges; annak elismerése például, hogy az ellenfél alkotmányos talajon áll. Erre azonban sem a konzervatívok, sem a velük szemben álló, Deák Ferenc vezette Ellenzéki Párt nem képes. S mivel az utóbbi befolyása a közvéleményre lényegesen nagyobb, mint az előbbié, a konzervatívok – szándékaik ellenére – nemhogy nem válnak egy kétpárti váltógazdaság egyik pólusává, de a kiformalódóban lévő nemzeti (liberális) közvélemény egyenesen periferizálja, sőt idegen érdekek kiszolgálóivá bélyegzi őket.¹³

Természetesen abban, hogy ez bekövetkezik, a konzervatívok is felelősséggel bírnak, hiszen – mint láttuk – a konzervatívok is erős elvi alapon állva és az alkotmány védelmében határozzák el az ellenzéki párt javaslatainak leszavazását, amíg az szerintük nem helyezkedik „helyes” alagra.

A történelmi folyamatok tükrében meg kell tehát állapítanunk: az 1846–48 közötti időszakban létrejön ugyan a parlamentáris váltógazdálkodáshoz szükséges (minimálisan) két párt, de ezek között nem alakul ki rendezett verseny, aminek döntően az az oka, hogy közjogi értelemben nem ismerik el egymást alkotmányos (magukkal egyenrangú) szereplőnek. A konzervatív és az ellenzéki párt közötti vita így nem folyhat olyan kérdések körül, mint amilyen kérdésekről a brit konzervatívok és liberálisok vitatkoztak. Bármennyire is népszerű volt tehát Anglia a korabeli politizáló magyar elit körében, a konzervatívok angolszász jellegű pártalapítási kísérlete népszerűtlen, sőt mi több: a konzervativizmus kívül van a magyar liberális elit belső konszenzusán¹⁴, s így súlyosan megbélyegezett résztvevője a politikai versenynek.

A konzervativizmus versenyképessé tételének kísérletei

A konzervatív eszmekör későbbi karrierje szempontjából is meghatározó volt az indulás, s mivel a korabeli közvélemény tekintélyes részében az a vélemény gyökeresedett meg, hogy a konzervatívok idegen érdekek kiszolgálói, akkor sem igen lehetett számolni velük, amikor a feltételek (az 1849–1865 közötti apály után) kedvezőbbre fordultak. Nem véletlen, hogy az 1860-as években a Habsburgokkal való kiegyezés előkészítése is a szabadelvűek részvételével történik, s hiába akarnak ebben a folyamatban konzervatívok is segíteni, a kiegyezésnek – magyar részről – csak akkor lesz meg a támogatottsága, amikor azt a liberális elit írja a zászlajára.¹⁵

Ennek a terhes örökségnek köszönhető, hogy az 1867 utáni periódusban a konzervatívok sajátos, de nem meghatározó tónust képviselnek. Ez a tónus megjelenik a kiegyezést tető alá hozó Deák-párton belüli jól körvonalazható konzervatív csoportban, s a konzervatívok egészen a Deák-párt és a Balközép Párt 1875-ös fúziójáig a pártban maradnak.¹⁶ Amikor azonban létrejön az „egyesült” Szabadelvű Párt, a konzervatívok nem maradnak a régi párt keretében, hanem önálló pártalapítással kísérleteznek. Természetesen nem feladatunk a különféle konzervatív áramlatok további sorsának nyomon követése, azt azonban meg kell állapítanunk, hogy – mint már Apponyi Alberttől idéztük – a „konzervatív” szó korábbi súlyos lejárátódása miatt a dualizmus időszakában senki nem akart ilyen névvel pártot alapítani. Nem véletlen, hogy 1875-ben a Deák-pártból kiváló konzervatív disszidensek önmagukat előbb Jobboldali, majd pedig Mérsékelt Ellenzékként (tehát mindkét esetben köztes kifejezést alkalmazva) határozták meg.¹⁷

Ugyanakkor az a tény, hogy a liberalizmus ideológiája 1867 után – reformkori népszerűségén túlmenően – *kormányzati* szerepbe is kerül, alapvetően rajzolja át ezen ideológia belső tartalmát, lehetőségeit valamint a többi ideológiához és az ezeket képviselő pártokhoz fűződő viszonyát. Schlett István alaposan kimutatta, hogy a dualizmus első szakaszában a kormány- és ellenzéki pártok osztoznak a liberalizmus értékeiben (lásd erről: Schlett, 2007; Csizmadia, 2012), ugyanakkor a pártok közötti törésvonal ezt követően a közjog területén jelentkezik, s az ellenzék – különösen 1875 után – az állagfenntartó, rendszervédő liberális kormányokkal szemben fogalmazza meg a maga alternatíváit, amelyek nem nélkülözik a rendszerszintű kritika elemeit sem.¹⁸

A korszak érdekessége, hogy ez a fajta liberális ideológiai konszenzus hogyan hat az önmagát nem a közjogi törésvonalon elhelyező, kezdetben Sennyey Pál, később Apponyi Albert által vezetett kis konzervatív ellenzéki csoportosulásra.¹⁹ Az nyilvánvaló, hogy a konzervatív eszmerendszer akkor sem volt népszerű, s ezen a párt radikális belpolitikai reformprogrammal akar úrrá lenni. Ez a program – a közigazgatás „ázsiai állapotára” történő hivatkozással – a közigazgatás radikális átalakítása.²⁰ A lényeg, hogy a dualizmus időszakában folytatódik a váltógazdálkodás nélküli kormányzás reformkor végén kezdődő trendje. Mint fentebb láttuk: már a reformkor végének két pártja sem tudja egymást legitím vetélytársként azonosítani, s ez a helyzet annyiban megmarad 1867 és 1918 között is, hogy kormányképesnek *csak* egyetlen párt nevezhető, az, amelyik a legnagyobb (sőt az egyetlen) garanciát jelenti az 1867-es közjogi konstrukció fenntartására. Váltógazdálkodás tehát (az 1905-ös válság kivételével) ebben az időszakban sincs, amit – a közjogi konstrukció fenntartásán túl – megakadályoz a konzervativizmus örökölt népszerűtlensége is. A konzervatív gondolat persze újabb és újabb pártformákon keresztül jelen marad a magyar politikában, de népszerűsége javulásához – az „idegenszerűség” bélyegének levakarásához – szükség van a konzervativizmus *nemzeti* irányba való „továbbfejlesztésére” is. Ez csak eléggé későn, az 1890-es években, Apponyi Albert Nemzeti Pártjának megalakulásával következik be. A konzervatív gondolkodású Apponyi jól mérte fel, hogy sikerre csak akkor számíthat, ha kiegyezéspárti alapattitűdje mellett erősebben hangsúlyozza a nemzeti elvet, megteremtven ezzel egy reménybeli alternatív kormánypárt lehetőségét.²¹ Önállóan ugyan soha nem tudott választást nyerni, de 1899-ben például a Szabadelvű Pártba és kormányba integrálódva konzervatív politikai irányzatát kiemelte az „örök” ellenzékiesség pozíciójából.²²

A konzervativizmus tehát önmagában nem vált kormányképesé sem ebben a korszakban, sem pedig a két háború között, amikor már a keresztény-nemzeti gondolat lép a liberalizmus helyébe. 1867 és 1945 között nem alakul ki egy brit típusú parlamenti kétpártrendszer és váltógazdálkodás; helyette egy másfajta modell hagyományozódik tovább: mindig egy *nagy* párt kormányoz, s vele szemben egy *sok pártból álló*, ám egységesülésre, belső kohézióra képtelen ellenzéki mezőny áll. A korszak politika- és jogtudósai – köztük az általunk is idézett Concha – azért tartják tehát a konzervativizmus és a liberalizmus szövetségét elengedhetetlennek, mert csakis ezzel a kormánypárton belüli integrációval látják megakadályozhatónak a közérdek parcializálódását. A nagy és leválthatatlan kormánypárt valójában azt a szerepet tölti tehát be, mint Angliában a váltógazdaság: intézményes stabilitást biztosít. Rudai Rezső fogalmazásában: „minél inkább távolodnak el az egyes pártok attól a kötelességüktől, hogy a *nemzeti érdek részei* legyenek, minél inkább *egyoldalú önérdeket* követnek, annál inkább szükséges a nemzet életében a *politikai egységes erő*, a parlamentáris egypártrendszer” (Rudai, 1936: 27 – kiemelés az eredetiben).

A közjogi törésvonal rehabilitálása és a magyar jobboldal 1990 után

A történeti vizsgálódásunkból nyert legfontosabb belátás: a magyar történelem (különféle neveken futó) modern kori jobboldali kormányai az angolszász váltógazdaság helyébe egy domináns pártrendszert állítva törekednek az általuk elképzelt közjó szolgálára, miközben ellenfeleiket – mint akik a közjó szolgálatára képtelenek – igyekeznek

„örökös” ellenzékiiségbe kényszeríteni. Az 1990 utáni magyar politika látszólag egészen más alapokon indul, és semmi jele nincs annak, hogy bármely politikai aktor rövid távon képessé válhatna ellenfeleinek a hatalomtól való több ciklusú távoltartására. 2006-ban azonban már megmutatkozik, mi történik, ha egy párt egymás után másodszor is választást nyer, s 2014-ben ez újra megtörténhet. Mindez önmagában is nagy változás a négyévenkénti, szinte „automatikus” váltógazdálkodásra berendezkedő párt- és kormányzati rendszerben. Ha pedig az egész folyamatot összefüggésbe hozzuk a történelmi előzményekkel, merőben új aspektusból nézhetünk rá a mai magyar pártversenyre.

Analóg-e az 1990 utáni rendszer a régebbi korszakokkal?

Mielőtt azonban megvizsgálánk az elmúlt 22 évet, nem árt feltenni azt a kérdést: hasznosak vagy károsak-e az ilyen összehasonlítások? Sokan fogalmaznak meg kritikai véleményeket a mai és a régebbi korok összehasonlíthatóságának értelmét illetően.

Ha a történelmi analógiáknak van haszna, akkor az éppen az, hogy általuk rámutathatunk az első látásra valóban különbözőnek tűnő politikai korszakok hasonló szerkezeti sajátosságaira vagy a szereplők magatartásának hasonlóságára, végső soron pedig a politikai *hagyományok* továbbélésének fontosságára. Ahogy fentebb láttuk: a magyar konzervativizmus (mint szorosabban vett politikai irányzat) a reformkorban lejáratta magát, s mint életképes ideológia nem válhatott a későbbiekben sem a közéletben megbecsült és sokak által nyíltan képviselt ideológiává. Lejárátódásának oka „idegenszerűségében” ragadható meg: a magyar politizáló közvélemény sokáig az *egyoldalúan* Habsburg-orientációjú konzervatív politikával szemben a mérsékelt Habsburg-barát, bár a közjogi kiegyezést védő nemzeti liberalizmust tekinti a számára legvonzóbb elvi alternatívának.²³ Később – az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével – a liberális irányzatok visszaszorulnak, ám (a kiegyezés közjogi rendszerét menedzselő kormánypártokhoz hasonlóan) újabb „rendszermenedzselő” kormánypártok jelennek meg, amelyek immár a keresztény-nemzeti értékrend nevében tesznek kísérletet egyfelől a gazdasági válság menedzselésére²⁴, másfelől a trianoni határok békés revíziójára. Ez tehát egy masszív hagyomány, amelyet nemcsak észben kell tartanunk, de kutatnunk is kell, máskülönben semmit nem fogunk érteni bizonyos – meghaladottnak vélt – szerkezetek, struktúrák vagy magatartásformák mai jelenlétéből.

1948-at követően persze *valamennyi* történelmileg kimunkált ideológiai platform ellehetetlenült, de ezek az irányzatok negyven év múltán, az 1980-as évek legvégén mégiscsak újra megjelennek. Amikor tehát az 1990-ben meginduló új politikai rendszeren belül szeretnénk kijelölni és értékelni a konzervatív politikai áramlat státusát, nem tekinthetünk el attól, hogy az ide vonatkozó hagyomány roppant ellentmondásos. Van tehát ilyen hagyomány, ha némileg aszimmetrikus is: nagyobb a *gondolati*, mint a *pártpolitikai* tradíció.²⁵ Ennek a mélyen fekvő hagyományrétegnek a tudományos feltárása csak a legutóbbi időben kezdődött el (lásd például: Romsics szerk., 2009.), s a vele való szembesülés (különösen baloldali-liberális körökben) korántsem súrlódásmentes. Egy ideig az is nehezítette e tradíciók a feldolgozását, hogy az 1989–90-es, ún. „negyedik hullámú” átmenet²⁶ első évtizedében Magyarországon a politikai közösség nem mutatott hajlandóságot a közelebbi és a távolabbi múlttal való kapcsolatteremtésre. Amiből – tévesen – azt a következtetést vontuk le, hogy ez a múlt *nincs* vagy többé nem lesz releváns. Minderre alaposan rácáfoltak a 2000-es évek, amikor nem csak Magyar-

országon, hanem a világon szinte mindenütt ismét megjelentek a korábban múltba vesző irányzatok s – egyszerűen szólva – „visszatért a történelem”.²⁷

Diszkontinuitás és kontinuitás

Magyarországon is érzékelhető ez az éles időbeli különbség. Az első periódusban (ami egészen az 1990-es évek végéig tart), a magyar politika ideológiai kínálata és az ezekre az ideológiákra épülő pártpolitika kezdetleges. Az előzmények ismeretében ezen nincs mit csodálkozni. A magyar pártok korai (1989–90-es) választási programjait elemző szerzők nem véletlenül jutnak arra a következtetésre, hogy ezek a programok hiába próbálják magukat hagyományos nagy ideológiákhoz kötni, mégsem igazán autentikusak. Különösen feltűnő a megszakítottság a jobboldali értékek esetében: „teljesen hiányzik a *jobboldaliság*, mint politikai kategória... az elmúlt negyven év örökségeként a liberális konzervatív tradíciók szinte teljes hiánya miatt tovább élt az előítélet, hogy aki jobboldali, az reakciós, az fasiszta” (Kovács-Tóth, 1992: 101)²⁸. Ezért – fogalmazzák meg a szerzők – a jobboldali pártok inkább „történelmi pártnak” vagy a „vallásos emberek pártjának” nevezik magukat. (Uo.)

A rendszerváltozást követő első évtizedben ezért egy sajátos „elő-jobboldaliság” alakul ki, amelynek képviselői tesznek ugyan kísérletet saját történelmi gyökereik megkeresésére, de inkább maguk is a diszkontinuitást hangsúlyozzák a folyamatossággal szemben. Ebben az is közrejátszik, hogy az új korszak vezető kormánypártja, az MDF – legalábbis néhány évig – ambivalens viszonyban állt a jobboldalisággal, hiszen alapítói között számosan (Csurka István, Bíró Zoltán, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba és mások) a népi írók örökösének vallják magukat, s a népi írók közismerten nem voltak jobboldaliak. Velük szemben jelenik meg és veszi át az MDF irányítását az Antall József-féle kereszténydemokrata centrum, s e kettő az Elek István és Debreczeni József által fémjelzett nemzeti liberális szárnyal kiegészülve alkotja egy ideig a „háromrétegű” MDF-et.

Bár az MDF 1994-ben nagy választási vereséget szenved, a bukás ellenére is tanulságos, hogy a rendszerváltás utáni első magyar jobboldali kormány működése milyen gyorsasággal hívja elő a választóközönségből a magyar történelem korábbi szakaszaiból jól ismert, nagy parlamenti többséggel bíró domináns párti kormányzás iránti igényt. Az MSZP-SZDSZ szövetség kétharmados választási győzelme 1994-ben nem csupán azért érdekes, mert – mint akkoriban sokan írták – „nagy az állampárti korszak iránt nosztalgia”, hanem döntően azért, mert a történelmi múlt egyik első feltámadását, a diszkontinuitás megtörését láthatjuk benne. A „túlsúlyos” kormánypártokra való igény bejelentésére ekkor senki nem figyel fel, mert az ebben rejlő esetleges veszélyt ellensúlyozza a rendszerváltó elit szokásszerűen működtetett négyévenkénti parlamenti váltógazdálkodása. 1994-ben továbbá azért is baloldali a „túlsúlyos” párt, mert *nincs* versenyképes jobboldal Magyarországon. 2010-re azonban alapvetően fordul a kocka; ma a baloldal küzd versenyképességi deficittel.

E futólagos áttekintés kapcsán is felmerülhet azonban két kérdés: 1. Miért a Fidesz lett a jobboldal vezető ereje; 2. Milyen formában és tartalommal teszi a Fidesz versenyképessé a jobboldalt, s az általa képviselt szellemi-politikai irányzatnak van-e köze a konzervativizmushoz?

Miért a Fidesz?

A Fidesz azért emelkedik ki a jobboldali térfélen, mert 1994-es bukásával az MDF képtelenné válik a jobboldal további vezetésére; az 1994-ben a parlamentbe legnagyobb ellenzéki mandátumszámmal bekerülő Kiszgazdapártban pedig nincs elegendő szellemi és erőforrásbeli tekintély a jobboldal megújításához. A Fidesz 1996 és 1998 között lesz az új jobboldal vezető ereje – sok kritikus véleménye szerint a liberalizmus elveinek elárulásával.²⁹

A kiemelkedésnek persze van előtörténete: amikor a Fidesz 1988-ban megalakult, értelemszerűen az állampárttal szemben határozta meg magát, ám identitásának másik fontos eleme a „köztes” jellege. Ez azt jelenti, hogy a párt nem csatlakozik sem az egyik (népi), sem a másik (urbánus) értelmiségi szubkultúrához. A liberális pártként megalakuló SZDSZ-hez ugyan kezdettől szorosabb szálakon kötődik, de a Fidesz korai pártprogramjai jelzik, hogy a párt a *nemzeti* liberalizmus ideológiai talapzatán állva a SZDSZ által képviselt liberális felfogást sem osztja teljes egészében. 1988 és 1994 között a Fidesz „szubkulturális protopárt”, avagy a „belgák pártja”, amely egyensúlyozni próbál a „két nagy”, az MDF és az SZDSZ között.

1994-től ezen az önmeghatározáson már csak azért is változtatni kellett, mert a szavazat-maximalizálás 1993-as trendje (a párt ekkor közel 40%-os népszerűségi mutatón állt) átmenetinek bizonyult és 1994-ben jócskán 10% alá esett vissza, ami a Fidesz további létét is kockára tette. A gyenge szereplés okait keresve írta Tellér Gyula, hogy 1990 és 1994 között a Fidesz a politikai erőter legabsztraktabb pártja, amely egyáltalán nem kötődik társadalmi csoportokhoz (Tellér, 1996: 54).

Az absztraktság, a szubkulturális jelleg és a „belgaság” problémáira 1994 után a Fidesz hatékony gyógymódot talál: markáns pólus- és ideológia-váltásba kezd. Korábban követett felfogásától eltávolodva, a továbbiakban már „harcosan” kiáll a pártrendszer polarizálódása és a kétosztatúság mellett, s ezzel az MSZP-SZDSZ kormány által képviselt állagvédelemmel, ország-menedzseléssel³⁰ szemben a „nemzeti” ellenzék ugyancsak történetileg kondicionált szerepkörét töltötte be. A Fidesz 1994 betöltött szerepe ugyanakkor erősen emlékeztet az 1875 utáni korszak Függetlenségi Pártjának szerepére, amely – a Fideszhez hasonlóan – alkotmányos talajon állva, de rendszer-ellenzékiiséggel is kacérkodó attitűdöt honosított meg. Nem véletlen, hogy ekkor kerül a párt szótárába a „kormányváltásnál több, rendszerváltásnál kevesebb” szlogen, s az sem véletlen, hogy a közjogi struktúráját menedzselő, makrogazdaságra fixált kormánypártokkal szemben a Fidesz ekkortól lesz a mikro-társadalom érdekeinek, „az” embereknek a védelmezője. Ezt a kettősséget – már a Bokros-csomag bevezetésének tanulságait is felhasználva – Csigó Péter máig ható érvényességgel írja le: „Az ellenzéki megnyilatkozások alapvető különbsége a kormányzatiaktól abból fakad, hogy a gazdasági rendszer absztrakt szintje helyett a családok, egyetemisták, oktatási rendszer, önkormányzatok, egészségügy stb. mindennapi életgyakorlatára orientálódnak, s e pozíció racionalitása szerint problematizálják a kormány döntéseit, a társadalom helyzetét” (Csigó, 1997: 34.)

A Fidesz – igazolva, hogy a jobboldal egyetlen versenyképes pártja – először 1998-ban kerül kormányra, s befolyását 2002-es kormányzati bukása után sem veszíti el. Sőt mai politikai karakterét, stratégiáját és arculatát a 2002–2010 közötti időszakban alakítja ki igazán. Ebben a periódusban a párt elhagyja az 1990-es évek végének olyan jelzőit, mint

polgári vagy *nemzeti szabadelvű*³¹, s 2010-re eljut az egész politikai rendszer megváltoztatásának gondolatáig.

A jobboldal versenyképessége és a Fidesz gondolatrendszerének tartalma

Nem véletlenül fejeztük be úgy az iménti részt, hogy a polgáritól vagy a szabadelvűtől jut el a Fidesz a – rendszerváltó radikalizmusig. A legtöbb elemző éppen azért nem tartja konzervatívnak a Fideszt, mert programja s különösen eddigi kétéves kormányzása tele van *radikális* elemekkel, holott a konzervativizmus és a radikalizmus/forradalmiság egymást kizáró fogalmak. Ez azonban csak akkor elfogadható állítás, ha a dolgozatunk elején említett „tankönyvi” megközelítéseket vesszük alapul s szemléletünk statikus. Ha ugyanis statikusan nézünk egy ideológiát, akkor rögzítjük annak ismérveit és mindig, minden helyzetben ugyanazon elvek érvényesülését kérjük számon. Csakhogy, ahogyan a dualizmus példáján láttuk: a konzervativizmus „nézőpontot válthat”, ha az adott politikai térben a konzervativizmus filozófiai elvei továbbra sem népszerűek. Ilyenkor a konzervativizmus akár *radikalizálódhat* is – amint azt Sennyei Pál példája mutatta. Sennyei konzervatív pártja – az éppenséggel „állagvédő” kormánypárttal szemben – nem a fennálló helyzet fenntartását, hanem annak radikális megváltoztatását szorgalmazta. Anélkül, hogy erőltetett kapcsolatot teremtenénk a két korszak között, mégis megállapítható: hasonló folyamat zajlik le 2002 és 2010 között, amikor a Fidesz a kormányon lévő bal-liberális erők állagőrzése ellenében „forradalmi” módon kezdi meghatározni önmagát.

Ez persze akár véletlenszerű vagy formai hasonlóság is lehetne, csakhogy van valami, ami miatt a hasonlóságot komolyabbnak és a politikatudomány szempontjából is relevánsnak kell tekintenünk. Ez pedig a korábbi és a mostani rendszerek közötti hasonlóság „közjogi” dimenziója. A közjogi dimenzió meghatározza az egyes ideológiai áramlatok és pártok politikai térben betöltött szerepét. Nem az a meghatározó kérdés, hogy ki liberális és ki konzervatív (a dualizmusban, mint láttuk, majdnem a teljes elit liberális volt, a Horthy-korszakban majdnem a teljes elit keresztény-konzervatív), hanem, hogy kinek mi a viszonya a létező közjogi konstrukcióhoz. A dualizmus idején ez a Monarchia intézményes szerkezetének védelmét, a Horthy-korszakban a trianoni békerendszer törvényi szintű elfogadását (ugyanakkor persze az ellene való küzdelmet) jelenti.

Az elmúlt tíz évben pedig, s különösen Magyarország 2004-es Európai Unió csatlakozása óta szintén van a magyar politikának egy „közjogi” szintje, s ez az EU-hoz való viszonyunk. Ebben a kontextusban alakulnak tehát a táborok; az egyik oldalon azon erők, amelyek az EU-s kereteket adottnak, szilárdnak és változtathatatlanak vélik (ezek a bal-liberális oldal pártjai); a másikon pedig azok (ezek a jobboldal pártjai), amelyek – különösen a 2008-as válságot követően – Magyarország „függőségi viszonyainak” átalakításában, a nemzeti szuverenitás fokozásában látják a megoldást. A mai jobboldal újdonsága a történelmi elődökhöz képest: nem állagvédő, hanem állagváltoztató, s inkább az 1930-as évek világválsága idején működő magyar kormánypárthoz, semmint a dualizmus szabadelvű kormányaihoz hasonlatos. A dualizmus kormánypártjai a monarchia realitását fixnek vették, s azt a nem is ritka támadásokkal szemben mindenáron védelmezték. A mai kormány *radikális* jellegét az EU-s „közjogi” realitásokhoz és intézményekhez való követő jellegű alkalmazkodás megkérdőjelezése adja. Ennyiben tehát a mai jobboldal nem is próbál másnak látszani, mint ami: a fennálló viszonyok átalakítását

tekinti fő programjának – kül- és belpolitikai téren egyaránt. S ha a külpolitikai stratégia leírására a *radikalizmus* kifejezést tartjuk jellemzőnek, a belpolitikai stratégiát viszont (Concha Győző fentebb kifejtett gondolataival összhangban) *konzervatívnak* (ha nem is az angolszász értelemben vett válfajának) kell tekintenünk.

Az orbáni „centrális erőter” 2009-es meghirdetése³² valójában a Concha-féle közérdekelmélet meghirdetése mindazok számára, akik a centrális erőteren *belül* állnak. Láttuk, hogy Concha szerint a konzervatív és a liberális elv kiegészítik egymást, de ezt a szerző a dualizmus korszaka tapasztalataként írja, amikor is a bomlás – többek között – azért következhetett be, mert az elvek közötti összhang tartósan nem állt fenn. Ahogyan megfogalmazza: „*Nem a hazatérő katonák, nem a szociális csoport, nem a fővárosi mob varázsütésére omlott össze közrendünk. Összeomlott, mert legfőbb elveit, legfőbb tényezőit, főnállásának, erejének pilléreit nem tartotta föltétlen, egységes nemzeti meggyőződés s nem vette körül a sérthetetlen szentség nimbuszával*” (Concha: 573).

Ez meglehetősen hasonló logika, mint amikor a Fidesz már 2010 előtt – és az óta is – arra hivatkozik, hogy az előző kormány alatt a magyar gazdaság és társadalom teljesítőképessége alapvetően legyengült s a választók arra adták a kétharmados meghatalmazást, hogy a Fidesz mindezt helyreállítsa. A centrális erőter és a nemzeti együttműködés rendszere tehát ennek a helyreállításnak adják az intézményi kereteit – természetesen „kihagyva” e keretek közül azokat, akik a Fidesz ellenzékét alkotják.

Nem nehéz észrevenni: itt az a fajta konzervatív szemléletmód jelenik meg, amely a két háború között is erősen hatott a társadalomtudományban és a közéletben, s amely a nemzeti érdeket egységesnek látta, s szerette azt egyazon politikai tényezők kezében látni. Azzal, hogy ezt az elmúlt két évben a Fidesz ilyen nyilvánvalóan kimondja, egyértelműen elutasítja a másik oldalt az azt a felfogását, miszerint a mai társadalomban csak pluralista keretek között zajló diskurzusok által lehet megfogalmazni – ha egyáltalán – a közjó fogalmát. Egyúttal az elmúlt két év kormányzati megnyilvánulásából az is kiderül, hogy a mai kormányzópart nem pusztán csak egy konzervatív társadalomfilozófiát kíván meghonosítani, de az is, hogy ennek a centrális erőternek az érvényességét időben szeretné mind tovább kitolni. Ez pedig nem mást jelent, mint az 1990 és 2002 között érvényesülő 4 éves ciklusok felváltását a magyar történelemben szinte egyeduralkodó hosszú kormányzati ciklusokkal.

Ez nyilvánvalóan óriási kihívás az egész politikai mező számára. Az 1990-ben létrejött politikai szerkezet azonban nagy valószínűséggel nem került volna olyan komoly kihívások elé, mint amilyeneket az elmúlt két évben megéltünk, ha a magyar politikai hagyományokban nem azok a szerkezetek és magatartásformák formálódnak ki, amelyek. Ahogyan írtuk: az 1990-es változás „nem vett tudomást” a történelem e rejtett szférájáról, amely azonban napjainkra megtalálta autentikus megszólaltatóit. Így a politikai verseny alakulását már nem érdemes e hagyományrendszerrel eltekintve vizsgálni.

Jegyzetek

- ¹ Tágabban a közbeszédben a jobboldaliság, a kereszténydemokrácia, a keresztény-nemzeti vagy a polgári kifejezések szinonimái a konzervativizmusnak. Szorosabb értelemben a konzervativizmusnak megvannak a „doktrinális” ismérvei, s ezek nem egy ponton élesen különböznek a fentebbi szellemi áramlatoktól.
- ² Apponyi Albert ír emlékirataiban a konzervatív pártpolitikai terheltségről a dualizmus korai időszakában. Hosszabb fejtegetése nyomán így összegezzük: „organikus lehetetlenség volt parlamentáris konzervatív pártnak létesítése”. (Apponyi, 1922: 29). Amíg a pártpolitikai konzervativizmus gyenge volt, a publicisztikai és pamfletirodalomban megjelenő konzervatív indíttatású művek (például Asbóth János tollából: Lásd: Asbóth, 1887.) erősebben hatottak.
- ³ Noha a Fideszt a közvéleményben szokás konzervatívként is aposztrofálni. A párttörténelem visszatéréséről bővebben lásd: Csizmadia, 2009/a.
- ⁴ Az állapotpszociológiával szemben a folyamatokra és a változásokra koncentrálni igen inspiratív – bár a civilizációra s nem a pártokra – vonatkozó elmélet Norbert Eliasé. Lásd: Elias: 1994: 17–20.
- ⁵ A dolgozat eredetileg 1921-ben látott napvilágot a Budapesti Szemle című folyóiratban, mi a Hatvan év tudományos mozgalmi között II. (1935) kötetből hivatkozunk.
- ⁶ A két háború közötti korszakban a politika- és társadalomtudomány kiemelt feladata a közjő és a közérdek fogalmának meghatározása, illetve e fogalom tartalommal való megtöltése. Ilyen megközelítésben az egyes tudományos diszciplínáknak nem feltétlenül csak a tudományos önértéke a mérvadó, hanem inkább az ideológiái, a közjót szolgáló funkciója. Lásd erről: Dékány, 1937.
- ⁷ Ilyen például az Angolos irány politikai gondolkodásunkban a múlt század végén (Concha, 1935. I.: 213–227.) vagy az Egyéni szabadság parlamentarizmus című tanulmánya. (Uo. 478–510.)
- ⁸ Az, hogy az 1867 utáni magyar politikai rendszer parlamentáris volt-e, a mai napig nagy viták tárgya. A témáról szóló (s inkább afelé hajló, hogy csak megszorításokkal volt az) legátfogóbb feldolgozás: Szente, 2011.
- ⁹ Idézett könyvében Szente Zoltán részletesen foglalkozik a korabeli európai államok parlamentáris struktúrájával és pártrendszerével. Lásd: Szente id. mű: 79–170. A domináns párti rendszerekről lásd még Arian-Barnes (1974) alapcikkét, valamint Green (2002) dolgozatát. A szakirodalomban tengernyi írás található a domináns párti országok (Japán, Mexikó és a legtöbb ázsiai ország) pártjairól és az egypárti rendszer összefüggéseiről a demokráciával. A téma dél-afrikai vonatkozásairól: Southall, 2005.
- ¹⁰ Széchenyi nagy publicisztikai munkássága (Hitel, Világ, Stádium) fejezi ki ezt a tendenciát leginkább. De a korabeli értelmiség más tagjai is rengeteget írnak arról, hogyan kellene nyugatos társadalmi reformokat véghezvinni Magyarországon.
- ¹¹ Természetesen a párt megalakulása idején még a régi rendi országgyűlés működik, választott és felelős kormányról még szó sincs, s még messze vannak az e tekintetben alapvető változást hozó 1848-as reformok. Lásd ehhez: Szente id. mű, 199–208. A Konzervatív Párt programját egyébként nagy részben Szécsen Antal írta.
- ¹² A program megtalálható a világhálón: http://prorege.blog.hu/2008/12/01/a_konzervativ_program. (a letöltés ideje: 2012. szeptember 1.)
- ¹³ A Konzervatív Párt megalakulására válaszul létrejött Ellenzéki Párt által 1847-ben kiadott „Ellenzéki Nyilatkozat” a következőképp fogalmaz: „A magyar kormány, alkotmányos törvényeink ellenére, idegenszerű s nem nemzeti befolyás alatt áll...”. Tőkéczi szerk. 1993: 103. Az „idegenszerűség” motívumát – a Horn-kormányra alkalmazva – Orbán Viktor 1997. június 5-én, a „polgári ellenzék” Zeneakadémiai nagygyűlésén, az Ellenzéki Nyilatkozat 150 éves évfordulójára tartott ünnepségen elevenítette fel.
- ¹⁴ A konszenzuson belül áll a radikális liberális Kossuth és köre, valamint a mérsékelt liberális centralisták.

- ¹⁵ Az osztrák-magyar kiegyezés ötlete jóval a kiegyezés tényleges megkötése és a szabadelvű elit aktivizálódása előtt felbukkant. A konzervatív személyiségek által kezdeményezett tárgyalások azonban – szélesebb elit-támogatás híján – zátonyra futottak. Lásd: Tóth, 1995.
- ¹⁶ Az 1875-ös fúzió részletekbe menő történetéről lásd: Oláh, 1908.
- ¹⁷ Tudvalévő, hogy a parlamentben a Szabadelvű Párt jobboldaliként, a Függetlenségi Párt baloldaliként aposztrofálta önmagát. Míg a Jobboldali Ellenzék elnevezés inkább a kormánypárthoz, addig a Mérsékelt Ellenzék inkább a radikális ellenzékhez (a Függetlenségi Párthoz) képest akarja definiálni önmagát.
- ¹⁸ Schlett az 1873-as költségvetési vita kapcsán részletesen bemutatja ezt a folyamatot. Lásd: Schlett, 2007.
- ¹⁹ 1875-ben ez a párt 19 taggal került be a parlamentbe. Csak hogy a súlyát érzékeltessük: a Szabadelvű párt 330 fős frakcióval rendelkezett. Lásd: Niamessny, 1928: 18.
- ²⁰ A központi kormány szerepének erősítése a reformkori centralisták fő programja volt. Lásd erről: Eötvös, 1846/é.n.: 87–326. Amikor 1875-ben a Szabadelvű Párt kormányra került, sokan várták tőle ennek megvalósítását, ám erre nem kerül sor, aminek következtében ez egyre inkább az ellenzéki pártok jelszavává válik. A konzervatív ellenzék vezetője, Sennyey Pál használta a korabeli közigazgatási viszonyok leírására az „ázsiai állapotok” kifejezést. Lásd: Niamessny, id. mű: uo. A kifejezés – kis átalakítással – Orbán Viktor miniszterelnök szótárában jelenik meg, 2012-ben: Ne kapjon segélyt, aki munkaképes. http://orbanviktorkor.hu/beszed/ne_kapjon_segelyt_aki_munkakepes. 2012. július 26.
- ²¹ A Nemzeti Párt létrehozatalához nagyban hozzájárult Apponyinak az 1889-es véderővitában játszott, majdnem kormánybuktatással felérő szerepe.
- ²² A kormánypártba történő ismétlődő ellenzéki integrálódásokról, mint sajátos megújulási metódusról – komparatív megközelítésben is – részletesen ír Sente Zoltán is. A szerző a magyar megoldáshoz nagyban hasonlónak látja az olasz ellenzék időnkénti kormányba integrálódását. Id. mű: 98.
- ²³ Ez a világos különbségtétel ebben a korszakban végig megmutatkozik a választási eredményekben: a szabadelvű Párt mindig nyer, a konzervatívok – hullámzó teljesítményt nyújtva – mindig veszítenek. Ugyanakkor emellett létezik a – Gerő által alkotott szellemes kifejezéssel – „elsőpró kisebbség”, az a közvéleménybeli hangulat, amely nagyon is bírálja a létező rendszert és potenciális támasztéka az ellenzéknek. Vö. Gerő, 1988.
- ²⁴ Lásd erről: Domány, 1926; Tomka, 1996.
- ²⁵ Erről részletesen írok a *Konzervatív szellem és pártpolitika* című írásomban: Csizmadia, 2009/b.
- ²⁶ A szakirodalomban az első hullámot a 20. század elejére, a másodikat az 1945-öt követő időszakra, a harmadikat az 1970-es évekre helyezik. Lásd a témáról: McFaul, 2002.
- ²⁷ A történelem visszatéréséről: Kagan, 2008.; Torres, 2006. Hartog-Revel eds., 2006. Ugyanakkor a választói magatartás szintjén érdekes folytonosság mutatható ki. Lásd: Hubai, 2001: 212–230.
- ²⁸ Érdekes módon hasonló következtetésre jut 1945-ös írásában Bibó István is, aki felhívja a figyelmet: nem lehet egyenlőségjeleket tenni ezen irányzatok közé, noha ezt a közönség egy része mégis megteszi. Úgy tűnik: a jobboldaliság különféle árnyalatait a baloldali közönség sem 1945-ben, sem 1990-ben (vagy éppen ma) nem tudja elkülöníteni egymástól.
- ²⁹ Egy szigorú szövegelemzés valószínűleg kimutatná, hogy milyen pontokon tért el kezdettől az SZDSZ és a Fidesz liberalizmusa. A Fidesz liberalizmusáról elvi szinten a legátfogóbb képet Orbán Viktor adta a Kéri Lászlónak adott interjújában, a *Nemzet és liberalizmus* című fejezetben. Lásd: Kéri, 1994. 83–90. Lásd még: Bauer Tamás: *Fidesz–Antifidesz. Beszélő*, 1990. december 15.
- ³⁰ Ország-menedzselésnek azt nevezem, amikor egy kormánypárt a működésében elsősorban nem elvi és ideológiai megfontolásokat érvényesítve valósítja meg programját, hanem mindenekelelt technikai és pénzügyi kérdésekre egyszerűsíti le a kormányzati tevékenységet. Erről részletesebben: Csizmadia, 2009/a. 15–16.
- ³¹ Bár a 2010-es választásra készülve a szabadelvűség gondolköre még visszaköszön egy gazdasági programban: Matolcsy-Cséfalvy szerk, 2008.

³² A centrális erőter fogalmát 2009-ben – még a választások előtt – a kötetesei találkozáson fejt ki Orbán Viktor. Lásd: Megőrizni a létezés magyar minőségét. A beszéd rövidített és szerkesztett változata. Nagytítás, 2010. február 17. http://www.nagyitas.hu/common/main.php?cikk_id=568&pgid=cikk

Irodalom

- Apponyi Albert (1922): *Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év ellenzékekben*. Pantheon Irodalmi Intézet Rt. Második kiadás.
- Arian, Alan–Barnes, Samuel B. (1974): The Dominant Party System: A Neglected Model of Democratic Stability. *The Journal of Politics*, Augustus, 592–614.
- Asbóth János (1887): *Conservatív magyar politika*. Aigner Lajos Kiadása, Budapest.
- Bibó István (1984): A magyar demokrácia válsága. In: Uő: *Válogatott tanulmányok, 1945–1949. II.* Magvető Kiadó, Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor, 27–37.
- Century. *American Political Science Review*, 619–626.
- Concha Győző (1935): A konzervatív és a liberális elv. In: Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmak között. Összegyűjtött értékezései és bírálatai. II.* Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 520–573.
- Csigó Péter (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi szemle*, 4. 27–56.
- Csizmadia Ervin (2009/a): A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában: Egy új hipotézis. *Politikatudományi Szemle*, 4. 7–36.
- Csizmadia Ervin (2009/b): Konzervatív szellem és pártpolitika. *Népszabadság*, február 26.
- Csizmadia Ervin (2012): Kihívás és megoldás. A pártstruktúra átalakításának variánsai Magyarországon. *Századvég*, 3. (megjelenés előtt)
- Dékány István (1937): A szociológus felelőssége. *Társadalomtudomány*, május-szeptember.
- Domány Gyula (1926): Bankpolitika, különös tekintettel a hitelpolitikára. *Közgazdasági Szemle*.
- Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Eötvös József (1846/ é. n.): Reform. In.: *Báró Eötvös József összes művei, II.* Kelet népe és Pesti Hírlap. Reform. 87–326.
- Freeden, Michael (2006): Ideology and Political Theory. *Journal of Political Ideologies*, February, 3–22.
- Gerő András (1988): *Az elsöprő kisebbség*. Gondolat Kiadó.
- Greene, Kenneth (2002): Opposition Party Strategy and Spatial Competition in Dominant Party Regimes. A Theory and the Case of Mexico. *Comparative Political Studies*, September, 755–783.
- Gyurgyák János (1999): Politikai ideológiák. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Osiris, Budapest, 262–321.
- Hartog, Francois–Revel, Jacques szerk. (2006): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan – Atelier.
- Hoover, Kenneth R. (1993): *Ideology and Political Life*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California.
- Hubai László (2001): A választói magatartás kontinuitása. In: *Politikatudományi válaszok a XXI. század kihívásaira. VII. Politológus vándorgyűlés*. Pécsi Tudományegyetem.
- Kagan, Robert (2008): *The Return of History and the End of Dreams*. Vintage Books, New York.
- Kéri László (1994): *Orbán Viktor. Politikusportrék (interjú)*. Századvég Kiadó.
- Knight, Kathleen (2006): Transformations of the Concept of Ideology in the Twentieth. *American Political Science Review*, November, 619–626.
- Kovács Éva–Tóth István János (1992): Ki mit mondott 1990-ben? Választási programok tartalom-elemzése. *Politikatudományi Szemle*, 1. 99–124.

- Matolcsy György–Cséfalvay Zoltán (2008): *Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon*. Jövőkép sorozat, 1.
- McLellan (1995): *Ideology*. Open University Press.
- Niamessny Mihály (1928): *A magyar parlamentarizmus 1867-től 1918-ig*. Különnyomat a Budapesti szemle 1928. novemberi füzetéből.
- Oláh Gyula (1908): *Az 1875. évi fúzió története*. Franklin társulat, Budapest.
- Romsics Ignác szerk. (2009): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Osiris Kiadó.
- Rudai Rezső (1936): *A politikai ideológia és a pártszerkezet szerepe a magyar kormánypartok életében*. Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadása.
- Schlett István (2007): Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák és válaszok az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. *Közgazdasági Szemle*, február, 142–166.
- Southall, Roger (2005): The “Dominant Party Debate” in South Africa. *Africa Spectrum*, 1. 61–82.
- Szente Zoltán (2011): *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után 1867–1918*. Atlantisz Kiadó.
- Tellér Gyula (1996): A három részmagyarország. *Századvég*, nyár, 52–66.
- Tomka Béla (1996): *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836–1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Torres, Pedro Ruiz (2006): A történelem politikai felhasználásai Spanyolországban. In: Hartog-Revel szerk. (2006), 113–138.
- Tóth Andrea (1995): Bukott eszmék. Zichy Antal Naplótöredéke 1862-ből. *Aetas*, 4. 101–130.
- Tőkéczkai László (1993): *Magyar liberálisizmus*. Századvég Kiadó.
- Závodszy Géza (1997): *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig*. Korona Kiadó.